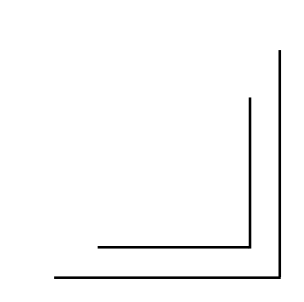

**ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ТА
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ
В УСРР–УРСР**

Петро ТРОНЬКО*

Дослідження «великого терору» у науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією»

У статті автор аналізує результати дослідження «великого терору» 1937–1938 рр. у контексті реалізації Державної програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

Ключові слова: великий терор, політичні репресії, «Реабілітовані історією», органи державної безпеки.

Протягом останнього десятиліття у незалежній Україні проведено масштабну науково-дослідницьку роботу по реалізації Державної видавничої програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Оприлюднені факти, статистика реальних людських втрат за період сталінського правління засвідчили, що сталінські репресії зачіпали практично кожную родину нашої країни. Саме тому вивчення політичних репресій стало однією із соціально значущих наукових тем.

Подібні дослідження вимагали не лише формальної реконструкції картини злочинів, але й глибокого осмислення їх коренів. Результати можуть бути отримані лише величезною концентрацією зусиль вчених, тисяч ентузіастів, які вбачають у чесному відтворенні історичної правди — запоруку неповернення до часів страшного лихоліття.

Задіяні у виконанні наукових завдань науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» історики, архівісти, правознавці, краєзнавці, поставили за мету з'ясувати справжні причини політичних репресій і особливо їх наслід-

* *Тронько П.Т.* — академік НАН України, завідуючий відділом регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України.

ків. Адже протягом всього післявоєнного радянського періоду вищі партійно-державні керівники СРСР дотримувалися висловленої М. Хрущовим на XX з'їзді КПРС тези, що у 1930–1953-х рр. всілякі «норми правильного партійного вирішення питань були ліквідовані, все було підпорядковано сваволі однієї особи»¹. Особливо наголошувалося, що терор спрямовувався не проти «залишків розбитих експлуататорських класів, а проти чесних кадрів партії і Радянської держави»². Увага громадськості акцентувалася на арештах тисяч членів Комуністичної партії СРСР, робітників, селян, творчої інтелігенції, яких звинувачували «шпигунстві», «контрреволюції» і після кількахвилинного розгляду на «трійці», «двійці», «спецколегії» чи закритому судовому засіданні Військової колегії Верховного Суду засуджували до вищої міри покарання — розстрілу, значних термінів ув'язнення, заслання тощо. Радянська історіографія теж не виходила за межі хрущовського тлумачення політичних репресій як наслідку «культу особи Сталіна».

Ситуація корінним чином змінилася наприкінці 1980-х рр. Генеральний секретар ЦК КПСС М. Горбачов, намагаючись зміцнити власний образ демократичного лідера в умовах розпалу перебудови, переконав політбюро ЦК КПРС у необхідності додаткового дослідження й аналізу «сталінських політичних репресій». На основі результатів цього дослідження, напевно, планувалося прийняття нового рішення про політичну оцінку сталінського режиму.

Проте відступу від хронологічних меж, заданих ще на XX з'їзді КПРС М. С. Хрущовим, не було. Так, у постанові політбюро ЦК КПРС від 28 вересня 1987 р. про створення комісії політ-

¹ Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н.С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза // Реабилитация: политические процессы 30–50-х годов / Под общ. Ред. А. Н. Яковлева. – Москва: Политиздат, 1991. – С. 41.

² Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н.С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза. – С. 33.

бюро для вивчення документів щодо політичних репресій вказувався період «1930–1940-ві і початок 1950-х років»³.

Проблема «злочинів сталінізму», «політичних репресій» стала предметом відкритого обговорення серед учених-суспільствознавців після виступу генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова на урочистому засіданні 2 листопада 1987 р., присвяченому 70-річчю Жовтневої революції. Охарактеризувавши зародження і функціонування командно-адміністративної системи, він назвав політичні репресії «масовим злочином на ґрунті зловживанні владою»⁴.

За логікою М. Горбачова, утвердження командно-адміністративної системи в економіці спричинило її поширення на надбудову, призвівши до виникнення теорії «загострення класової боротьби», «обмеження демократичного потенціалу», створення атмосфери підозрливості, ворожнечі, нетерпимості та, як наслідок, культу особи й політичних репресій. Але лідер КПРС зазначав, що сталінські репресії 1930-х–1950-х рр. здійснювалися на тлі економічних, політичних та соціальних досягнень СРСР. «Деформації» партійні керівники бачили лише в «політичній надбудові» тодішнього радянського суспільства.

Однак, нові оприлюднені факти сталінського терору настільки збурили наскрізь політизоване суспільство, що лідери ЦК КПРС змушені були розпочати нову хвилю реабілітації жертв політичних репресій і створення відповідної законодавчо-нормативної бази. Вже 17 квітня 1991 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

³ Див.: Реабилитация: Политические процессы 30–50-х годов. – Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1991. – С. 15.

⁴ Доповідь генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяч. 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 2 листопада 1987 р. // Комуніст України. – 1987. – № 12. – С. 14.

З самого початку у поданому проекті Закону України теж фігурували хронологічні межі, вказані М. Хрущовим. Однак, преамбулі вже прийнятого Закону України наголошувалося, що частина осіб, постраждалих від необґрунтованих політичних репресій 1930-х – початку 1950-х рр. законодавчими та нормативними актами СРСР уже поновлена в правах. Але Верховна Рада України розширила історичні межі дії політичних репресій радянської доби. Реабілітації підлягали особи, які були арештовані за політичним обвинуваченнями після 1917 р. і до моменту набрання чинності цим Законом України. Дія Закону України поширювалася на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами УСРР–УРСР або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру.

Дія Закону України поширювалася на громадян, які постійно проживали в Україні і яких з різних причин було переміщено за межі колишнього СРСР, необґрунтовано засуджено військовими трибуналами, Верховним Судом Союзу РСР чи піддано репресіям позасудовими органами, засланих і висланих з постійного місця проживання та позбавлених майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандпосібниками та їх сім'ями. Підлягали реабілітації також особи, щодо яких з політичних мотивів застосовано примусові заходи медичного характеру⁵.

Після прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» Національна академія наук

⁵ Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» // Відомості Верховної Ради. – № 22. – 1991. – Ст. 262.

України, Служба безпеки України, Всеукраїнська спілка краєзнавців, Історико-просвітницьке товариство імені Василя Стуса ввійшли з пропозицією до Президії Верховної Ради про підготовку і видання загальноукраїнської серії книг «Реабілітовані історією». Президія Верховної Ради 6 квітня 1992 р. доручила Кабінету Міністрів визначити конкретні завдання з цього приводу. Вже 11 вересня 1992 р. постановою Уряду № 530 «Про підготовку і випуск книг Реабілітовані історією» було затверджено склад Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Відповідною ухвалою Президії НАН України затверджувалися положення про її діяльність, визначалося головне завдання — надання науково-методичної допомоги обласним редколегіям.

Виконання видавничої програми «Реабілітовані історією» надало масштабності вивчення новому науковому напрямку дослідження — становлення та функціонування тоталітарної системи в УСРР–УРСР. Адже ще у 1990 р. в Інституті історії АН УРСР розпочалося вивчення такої піонерської для вітчизняної історіографії теми, як «Увічнення пам'яті жертв незаконних репресій 30–40-х – початку 50-х років у контексті розробки проблем регіональної історії: На матеріалах України». Одним з перших наукових результатів стала колективна праця «Репресоване краєзнавство», в якій на документах колишніх радянських спецслужб висвітлювалася доля дослідників рідного краю⁶. Видана у 1991 р. загальним обсягом 54 друковані аркуші праця викликала широкий резонанс як в Україні, так і за її межами. Опубліковані нариси про репресованих науковців, митців не лише доповнили сторінки їх біографій, а й порушили наукову проблему щодо дослідження формування та функціонування сталінської системи управління в СРСР та УСРР–УРСР.

Наступним кроком у вивченні наслідків політичних репресій радянської доби була підготовка колективної моно-

⁶ Репресоване краєзнавство (20–30-і рр.) / Ін-т історії України НАНУ; редкол.: П. Т. Тронько (гол.) та ін. – К.: Рідний край, 1991. – 506 с.

графії «Реабілітовані історією»⁷. Київські науковці спільно з викладачами Полтавського педагогічного інституту та співробітниками УКДБ по Полтавській області вперше в українській історіографії оприлюднили статистику політичних репресій в радянській Україні другої половини 1930-х рр., коли державний терор досяг апогею. Стаття «Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині» Г. Ковтуна, В. Войналовича, Ю. Данилюка⁸ стала чи не найбільш цитованою фахівцями з проблем історії України 1920–1930-х рр.

Відтоді минув тривалий час, не забарилися й результати. Станом на 1 липня 2011 р. в Україні, за активної допомоги обласних рад та державних адміністрацій, СБ України, Державного архівної служби України, наукової громадськості — регіональними редколегіями серії «Реабілітовані історією» у 23 областях України та Автономній Республіці Крим видано 70 книг. Низка областей видали вже шості та сьомі книги обласних томів. Усього передбачається видання понад 100 томів через значну кількість жертв політичних репресій радянської доби.

Загальний об'єм надрукованих томів складає понад 280 тис. сторінок, опубліковано понад 600 нарисів, понад 1600 оригінальних документів, понад 1 тис. фотодокументів, оприлюднено 420 тис. прізвищ репресованих громадян України.

Завдяки невтомній, копіткій праці співробітників редакційних груп, архівістів, науковців, краєзнавців стали відомі обставини загибелі академіка ВУАН, вченого-орієнталіста А. Кримського, фундатора української географічної науки С. Рудницького, захисника і дослідника української старовини Й. Гермайзе, режисера Л. Курбаса, державного та політич-

⁷ Реабілітовані історією / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. П. Т. Тронько. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – 402 с.

⁸ Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині / Г. К. Ковтун, В. А. Войналович, Ю. З. Данилюк // Реабілітовані історією / АН України. Ін-т історії України та ін.; редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – С. 5–49.

ного діяча М. Скрипника та ін. Незалежна українська держава повернула чесне ім'я сотням тисяч наших співвітчизників.

Створено і почав наповнюватися Національний банк жертв політичних репресій, який розміщений у мережі Інтернет. За архівно-кримінальними справами, які зберігаються у Національному архівному фонді України, працівниками обласних науково-редакційних груп виявлено й складено картки на понад 700 тисяч репресованих громадян. Розпочата робота з дослідження депортацій кінця 1920–1950-х рр. та з'ясування імен депортованих громадян, кількість яких, за попередніми даними, на порядок вища за репресованих.

З початку реалізації видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» основна увага дослідників була прикута до «великого терору» 1937–1938 рр. Вірогідно, що тут вплинули три фактори. *Перший* — на цих подіях концентрувалася увага як політиків, так і громадськості через незбагненність причин масового вбивства.

Другий — спільноту зачіпали масштаби проведених арештів за дуже короткий часовий проміжок, оприлюднені перші статистичні дані жертв, їх персоніфікація (практично повне знищення вищого партійно-державного керівництва СРСР, місцевих партійно-радянських кадрів, загибель десятків тисяч командирів Червоної армії та флоту, керівників заводів та голів колгоспів, робітників, селян, інтелігенції тощо)⁹. Пра-

⁹ 30-е годы: Взгляд из сегодня: Сб. / Ин-т военной истории; отв. ред. Д. А. Волкогонов. – М.: Наука, 1990. – 164 с.; *Абрамов Н.* «Дело Тухачевского»: Новая версия: Рассекречены документы из архива внешней политики СССР // Новое время. – 1989. – № 13. – С. 37–39; *Ашнин Ф.Д., Алтатов В.М.* «Дело славистов»: 30-е годы / Ин-т мировой литературы РАН; отв. ред. Н. И. Толстой. – М.: Наследие, 1994. – 285 с.; *Білас І.Г.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – Кн. 1. – 422 с.; Кн. 2. – 428 с.; *Табачник Д.В., Сидоренко О.І.* За стандартними звинуваченнями: (Репресії серед військових на Україні в 30-х рр.) – К.: Політвидав України, 1990. – 270 с.; *Шановал Ю.* Людина і система: Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні. – К., 1994. – 272 с.; *Черушев Н.С.* Мارتиролог

цюючи в апараті Лебединського районного комітету комсомолу Сумської області я добре пам'ятаю постійні арешти керівництва районних організацій. В окремих установах, партійних та виконавчих органах у 1937–1938 рр. було арештовано по два склади керівників. Ніхто не знав коли постукають у двері і потім звинуватять у «шпигунстві» чи «шкідництві».

Враховуючи масові арешти партійно-радянських керівників різного рівня і потенційну небезпеку дезорганізації системи державного управління та виробництва, результати «великого терору» також розглядалися науковцями у контексті економічного спаду кінця 1930-х рр., поразки Червоної армії у 1941 р. під час Великої Вітчизняної війни тощо.

Третій — документи цього періоду стали першими оприлюднюватися. Зокрема, в «Известиях ЦК КПСС» почали публікуватися матеріали «Комісії політбюро ЦК КПРС по додатковому вивченню матеріалів, пов'язаних з репресіями, які мали місце в період 30–40-х и початку 50-х років». Головним чином — це документи про обставини арешту, допити, реабілітацію вищих партійно-державних діячів, військового керівництва Червоної армії і флоту, митців та науковців під час «великого терору»¹⁰.

Публікації таких матеріалів стали сигналом для політичної еліти республіки про необхідність оприлюднення матеріалів про події 1937–1938 рр. в Україні. Співробітники науково-редакційних груп обласних редколегій «Реабілітовані історією» одразу почали опрацьовувати архівно-кримінальні справи репресованих громадян, вивчати документи центральних, галузевих та обласних державних архівів України, упорядковувати картотеку жертв політичних репресій. Копітка робо-

РККА // Военно-исторический архив. – 1998. – № 2. – С. 84–101; № 3. – С. 19–38; 1999. – № 4. – С. 75–107; № 6. – С. 64–107; 2000. – № 8. – С. 122–155; 2002. – № 3. – С. 3–16; № 6. – С. 14–24; № 11. – С. 3–18; 2003. – № 6. – С. 62–83 та ін.

¹⁰ Известия ЦК КПСС. – 1989. – №1. – С. 107–131; № 2. – С. 124–137; № 4. – С. 42–80; № 8. – С. 78–115 та ін.

та давала можливість виявити певну регіональну специфіку у реалізації масових операцій у 1937–1938 рр. У вступних статтях до книг, розділах документів, нарисах події «великого терору» ставали найбільш показовими, головними по змісту.

Особлива увага приділялася механізму проведення масових операцій. Зокрема, її попередньої розробки у надрах НКВС СРСР у жорстким контролем Й. Сталіна та його близького оточення. Дослідники В. Нікольський, В. Васильєв, П. Кравченко, Р. Подкур, О. Лисенко, О. Железна¹¹, С. Кокін, М. Юнге, Р. Біннер¹² та ін. докладно висвітлили механізм розробки та реалізації масових операцій в УРСР у 1937–1938 рр. Були встановлено такі важливі нюанси у підготовці «великого терору» як ініціативність вищого та місцевого партійно-державного керівництва щодо розширення цільових груп «контингенту» для арешту, процедура «лімітування» арештів і засудження, діяльність обласних «трійок», «вищої двійки», коригування партійним керівництвом перебігу репресій. Вдалося розвіяти хрущовський міф про вихід «органів державної безпеки з партійного контролю». Адже таким чином покладалася часткова відповідальність за масові репресії на наркома НКВС М. Єжова та співробітників місцевих апаратів НКВС республік.

У книгах обласних томів також акцентувалася увага на розробку агітаційно-пропагандистських заходів правлячого

¹¹ Нікольський В.М., Лихолобова З.Г. Правда крізь роки // Реабілітовані історією. Донецька область. – Донецьк: КП «Регіон», 2004. – Кн. 1. – С. 41–57; Васильєв В., Кравченко П., Подкур Р. Політичні репресії на Вінниччині 1918–1980-ті роки // Реабілітовані історією. Вінницька область. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – Кн. 1. – С. 45–55; Лисенко О., Подкур Р. Железна О. Політичні репресії на Чернігівщині (1918–1939 рр.) // Реабілітовані історією. Чернігівська область. – Чернігів: Деснянська правда, 2008. – Кн. 1. – С. 37–47.

¹² Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. / Упор. С. Кокін, М. Юнге. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – Ч. 1. – 614 с.; Юнге М., Біннер Р. Как террор стал «Большим»? Секретный приказ №00447 и технология его исполнения. – Москва: АИРО-XX, 2003. – 352 с.

режиму з використанням всіх наявних засобів (мітинги, лекції, преса, радіо, кіно, плакати). Їх головною метою було переконати громадськість країни у необхідності здійснення репресивних заходів. Використовувалися наступні аргументи — «наявність капіталістичного оточення та його спроби відродити дореволюційні порядки», «перешкоджання будівництву соціалізму», «організований спротив недобитків експлуататорських класів» тощо. У пропагандистській обробці населення задіявалися члени партійних і комсомольських осередків, професійні спілки, громадські організації.

Тривалі дослідження на основі значного обсягу оприлюдненої архівної документальної бази дозволили вченим дійти висновку про необхідність розрізняти широкомасштабні терористичні операції 1937–1938 рр. та перманентні репресивні акції щодо партійно-державної, військової, культурної еліти СРСР. Обидві хвилі репресій ішли паралельно, однак вони мали різні задачі і мету¹³.

«Великий терор» 1937–1938 рр. був завершальним етапом боротьби з «соціально-ворожими елементами» та потенційною «п'ятою колоною» у СРСР. Протягом двадцятилітнього періоду радянської історії Й. Сталін та його оточення давали дуже розмиті ознаки «ворога», залишаючи таким чином можливість їх постійно корелювати з тактичних політичних та економічних міркувань. Тому до радянських концтаборів направлялися нові соціальні й національні групи населення, частина громадян розстрілювалася¹⁴.

«Сталінська кадрова революція» мала на меті сформувати в умовах радянської дійсності нову еліту з молодих, освічених, політично й ідеологічно вихованих людей, готових до

¹³ Верт Н. Введение // История сталинского ГУЛАГА. Конец 1920-х – первая половина 1950-х гг.: Собр. док. В 7 т. Т. 1: Массовые репрессии в СССР. – Москва, 2004. – С. 72.

¹⁴ Див.: Україна в добу «Великого терору». 1936–1938 рр. / Авт-упор. Богунов С., Золотарьов В., Рафальська Т., Радзивіл О., Шаповал Ю. – К.: Либідь, 2009. – 544 с.

виконання будь-якого завдання керівництва країни. У цьому контексті слушну думку висловив Н. Верт, що репресії проти радянської еліти формували необхідне кремлівським лідерам суспільне сприйняття терору. Розіграні за сценарієм показові «московські» та сотні місцевих судових процесів проти партійно-радянських керівників мали виховне значення для наступного покоління управлінців¹⁵. Це був виразний сигнал для радянської бюрократії та суспільства загалом про їх «перспективи» у разі невиконання вимог вождя.

Це підтверджувалося значним фактичним матеріалом, який опублікований у книгах обласних томів науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Завдяки тісному науковому співробітництву з архівними підрозділами обласних управлінь Служби безпеки України та Галузевим державним архівом Служби безпеки України вдалося встановити статистику жертв масових операцій у регіональному розрізі. Ці дані співвідносилися з обліковою картотекою, яку створювали співробітники обласних науково-редакційних груп.

Зокрема, за даними Донецької науково-редакційної групи в області в 1937–1938 рр. було репресовано 25381 особу, з них 6675 осіб (26,3%) — за «належність до контрреволюційних організацій», 5584 особи (22%) — за «контрреволюційну агітацію», 3122 особи (12,3%) — за «націоналізм та належність до націоналістичних організацій», 2411 осіб (9,5%) — за «контрреволюційну діяльність», 2386 осіб (9,4%) — за «належність до антирадянських партій».

За соціальним станом 10 721 особа (42,2%) — робітники, 4492 особи (17,7%) — колгоспники, 3008 осіб (11,9%) — службовці, 2264 особи (8,9%) — інженерно-технічні працівники, 757 осіб (3%) — вчителі та викладачі та ін. Більшість, а саме 17561 особа (69,2%) — засуджено до розстрілу, 6117 осіб (24,1%) — до ув'язнення у виправно-трудовах таборах, 127 осіб (0,5%) — до тюремного ув'язнення, 1396 осіб (5,5%) —

¹⁵ Верт Н. Введение... – С. 72.

звільнено у процесі слідства, 36 осіб (0,1%) — вислано за межі СРСР, 14 осіб (0,05%) — до вислання, 5 (0,02%) — до обмеження місць проживання та ін.¹⁶

Всього протягом радянської доби у Донецькій області органами державної безпеки було арештовано 47983 особи¹⁷. Порівнюючи кількість засуджених протягом 1937–1938 рр. із загальною кількістю арештованих і засуджених громадян, слід акцентувати увагу дослідників, що більшість жертв припадало на «великий терор». За всі інші роки радянської доби чекісти заарештували 22 602 особи.

Подібне статистичне співвідношення кількості жертв в період «великого терору» простежується і в інших областях України. Так у Житомирській області за неповними даними в 1937–1938 рр. було арештовано 25 641 особу, з них 18 822 — розстріляно. Загалом у Житомирській області до 1986 р. органи держбезпеки заарештували 41874 особи¹⁸.

У Вінницькій області під час «великого терору» було арештовано 20 001 особу, з них розстріляно 13 475 осіб. Всього за неповними даними в області за 1919–1991 рр. було арештовано понад 41 тис. громадян¹⁹.

Загальна статистика жертв «великого терору» в УРСР має певні розбіжності. Так, російський дослідник О. Мозохін оприлюднив наступну статистику — у 1937 р. заарештовано 159 573 особи, у 1938 р. — 106 119²⁰. Доктор історичних наук В. Нікольський подав дещо інші цифри — за 1937–1938 рр.

¹⁶ Див.: Реабілітовані історією. Донецька область. – Донецьк: КП «Реґіон», 2004. – Кн. 1. – С. 49–51.

¹⁷ Там само. – С. 71.

¹⁸ Реабілітовані історією. Житомирська область. – Житомир: Полісся, 2006. – Кн. 1. – С. 52–53.

¹⁹ Реабілітовані історією. Вінницька область. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – Кн. 1. – С. 51.

²⁰ Мозохин О.Б. Право на репрессии: Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918–1953). – Москва: Кучково поле, 2006. – С. 335, 339.

засудили 198 918 громадян УРСР, із них розстріляли 123 421 особу (або 62%)²¹.

Дані наркома внутрішніх справ УРСР О. Успенського, наведені у «Пояснювальній записці до звіту про результати оперативної роботи НКВС УРСР за період з 1 жовтня 1936 року по 1 липня 1938 року», корелюються з даними О. Мозохіна. О. Успенський прозвітував про 159 773 заарештованих осіб у 1937 р. та 105 193 — у 1938 р. Додатково на розгляді у НКВС СРСР, згідно з наказом № 00485, перебувало — 28 822 особи, в Особливій нараді НКВС СРСР чекали вироку 1001 особа, затверджено на розгляд Військової колегії Верховного Суду СРСР 1180 осіб, за спецколегією та військовим трибуналом числилося 4430 осіб, слідчі мали спрямувати у судові інстанції справи на 22 452 особи²².

На жаль, це не остаточна статистика жертв «великого терору». Існують певні проблеми із створенням поіменного списку жертв політичних репресій. Ця проблема неодноразово обговорювалася на засіданнях Головної редколегії «Реабілітовані історією». Практика показала, що архівно-кримінальні справи на громадян знаходяться як на державному зберіганні в обласних архівах, так і відомчому — в архівних підрозділах обласних управлінь СБ України. У минулі роки співробітники спецслужби не завжди дотримувалися практики спрямування архівно-кримінальних справ за місцем народження. Іноді справи залишалися за місцем арешту, проживання. Також у період реабілітації у середині 1980–1990-х рр. чимало групових справ було витребувано до регіональних

²¹ Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 402.

²² Україна в добу «Великого терору». 1936–1938 рр. – С. 273–277. Див. також: Подкур Р.Ю. Взаємовідносини органів державної безпеки та прокуратури УРСР в період припинення «великого терору» (кінець 1938–1939 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. ст. – К., 2010. – Вип. 36. – С. 269.

управлінь ФСБ Російської Федерації для ознайомлення з метою реабілітації громадян. Сьогодні ці справи повертаються до України.

Також до статистики жертв політичних репресій не долучені депортовані громадяни. Їх архівні матеріали зберігаються у Галузевому архіві Міністерства внутрішніх справ та їх обласних підрозділах і потребують опрацювання.

Сьогодні в Україні настійливо утверджуються принципи громадянського суспільства. Одним із факторів його впровадження — це дослідження історичного досвіду, механізму започаткування диктатури в системі державного управління. Тому нам необхідно постійно підтримувати історичну пам'ять про загиблих від сталінської диктатури і повернути честь імені, гідність невинно постраждалих, яким накинули тавро «буржуазних націоналістів», «ворогів народу».

Видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» — це величний пам'ятник безвинно убієнним нашим співвітчизникам, вирок тоталітарній системі. Це справа нашої честі.

В статье автор анализирует результаты исследования «большого террора» 1937–1938 гг. в контексте реализации Государственной программы научно-документальной серии книг «Реабилитированные историей».

Ключевые слова: «большой террор», политические репрессии, «Реабилитированные историей», органы государственной безопасности.

The author analyzes the results of a study of the «great terror» 1937–1938 in the context of implementing the State Program for Research, a documentary series of books «Rehabilitated history».

Key words: great terror, political repression, «Rehabilitated history», the state security service.